

UDK 094:28"1571"

Pregledni rad

Stevo VUČINIĆ (Podgorica)

KUR'AN HUSEIN-PAŠE BOLJANIĆA

Ovaj tekst pisan je s namjerom da bude predgovor fototipskoga izdanja Kur'ana Husein-paše Boljanića, iz 1571. godine, koji se čuva u Husein-pašinoj džamiji u Pljevljima. Neke okolnosti su presudile te nije otisnut, pa je zato pripremljeni predgovor štampan u ovom časopisu.

Ključne riječi: *Kur'an, Husein-paša Boljanjić, kaligrafija, pljevaljska džamija*

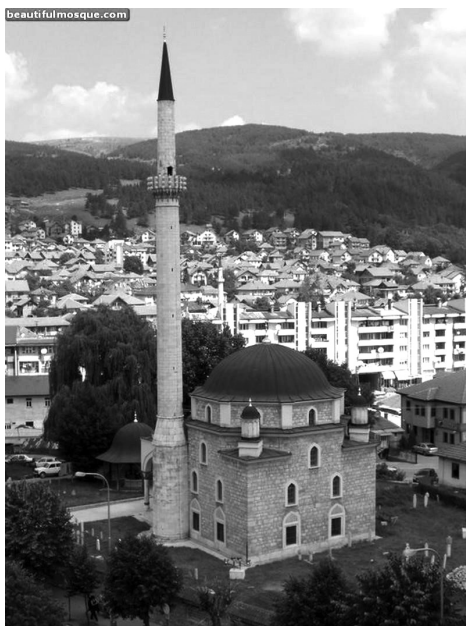
Ovaj tekst pisan je s namjerom da bude predgovor fototipskoga izdanja Kur'ana Husein-paše Boljanića, iz 1571. godine, koji se čuva u Husein-pašinoj džamiji u Pljevljima. Neke okolnosti su presudile te nije otisnut, pa je zato pripremljeni predgovor štampan u ovom časopisu.

Duboki smisao preštampavanja ovoga remek djela islamske kaligrafije i crnogorskoga nacionalnoga pisanoga spomenika kulture temeljio sam na 48. ajetu iz sure Al-Ma'ide (Trpeza): „...A da je Allah htio, On bi vas sljedbenici-ma jedne vjere učinio, ali On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.“ Kao sljedbenik druge vjere, smatrao sam se obaveznim, da svojim malim moćima, podržim jedno tako veliko dobro, kakvo je ponovno otiskivanje Husein-pašinog Kur'ana, koji je trebao da pomogne razumijevanju i zbližavanju braće i ljudi različitih vjeroispovijesti i kultura. Na to sam bio obavezan i kao čovjek, jer svoje postojanje dugujem i jednome hodži iz Tuzi koji je, nakon propasti Božićnoga ustanka 1919. godine, spasio moga oca od progonitelja koji su namjeravali da ga liše života. Čuvao ga je u sopstvenoj kući, u to zlo vrijeme hranio od svoje sirotinje, i u pogodni čas predao vezi koja ga je preko Skadarskog jezera prevezla na sigurno, u Albaniju. Raspitujući se za ime toga dobročinitelja doznao sam da je to najverovatnije bio hafiz Hasan Adžiahović, inače poznat po brojnim dobročinstvima, pa neka ovaj moj prilog o ovom prelijepom primjerku svete

Knjige muslimana, po kojoj se rukovodio u životu, bude i moja zahvalnost za njegovo dobročinstvo koje je učinio mome ocu, i neka mu duša u raju počiva.¹

Sl. 1. Husein-pašin Kur'an,
<https://cdm.me/drustvo/pljevlja-cuvaju-vaznu-islamsku-relikviju-dlaku-iz-brade-poslanika-muhammeda/>

Sl. 2. Husein-pašina džamija,
<https://www.beautifulmosque.com/Hussein-Pasa-Mosque-in-Pljevlja-Montenegro>

¹ Duboko zahvaljujem doktoru profesoru, gospodinu Čamilu Hadžimeljiću, koji mi je svojim savjetima pomogao da uobličim ovaj tekst.

Period u kome je kod arapskih plemena dominiralo mnogoboštvo u islamu se naziva vremenom neznanja (*džahilijet*). Iz toga vremena potiče opšti izraz za boga (*ilah*) a kada se govorilo o Bogu korišćen je termin *Al-Ilah*, skraćeno *Al-Lah* (*Allah*)². Muhameda, punim imenom: Ebu al-Kasim Muhammed Ibn Abdullah Ibn Abdul-Muttalib Ibn Hašim (Meka, 12. april 570. – Medina, 8. jun 632. godine), muslimani smatraju posljednjim Božjim poslanikom (*resulullah*) i pišu *Ga Muhamed a. s. – alejhis-selam – mir Božji bio s njim*. Značenje riječi *islam* je *predanost Bogu*, a riječ *musliman* je izvedenica od riječi *islam* i znači *predan Bogu*. Od samog svog početka islam je vjera s društveno širokom misijom, tako da su od tada do danas vjera i društveni život neodvojive komponente. Muslimani vjeruju da je Kur'an objava Allahovih riječi i zadnja Allahova objava čovječanstvu preko Njegovog poslanika Muhameda a. s. Ima 114 poglavlja ili *sura* i više od šest hiljada *ajeta* ili rečenica (precizan broj zavisi od načina brojanja). Svako učenje i čitanje počinje bismilom (*bismillah*) – U ime Alaha, Milostivoga, Samilosnog. Nakon Muhamedove a. s. smrti prvi halifa Ebu Bekr naredio je da se ajeti sakupe i zapišu u jednu knjigu, jer su prethodno zapisivane i usmeno prenošene među prvim muslimanima. Pošto ajeti sadrže direktno obraćanje Boga Muhamedu a. s., islam pridaje naročito značenje recitovanju, pa je i najpopularnija izreka *šehadet* – svjedočenje vjere iskazano riječima: *Svjedočim da nema Boga osim Alaha, i svjedočim da je Muhamed a. s. Božji rob i Božji poslanik*, najviše je ispisivana izreka u umjetnosti kaligrafskog izraza.

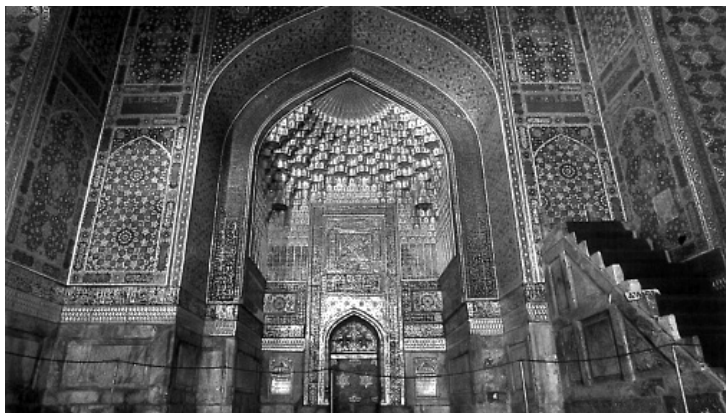
Božja svemoć suština je islamske teologije koja je od početka nametnula dominantno pitanje predstavljanja živih bića u umjetnosti. Mnogi teolozi su takvu umjetnost kvalifikovali kao idolatriju, pa su je umjetnici većinom izbjegavali. Dočim se vjera nije mogla iskazivati slikama, pobožnost je tražila načina da se vizuelno iskaže. Mnogi su mišljenja da je tako rođena kaligrafija kao vid svete umjetničke forme i jedan od najfinijih izraza islamske umjetnosti. Nesporna je osobina islamske umjetnosti da se u raznim lokalnim kulturama rekultiviše lokalnim osobenostima koje eklektički materijalizuje u arhitekturi, iluminaciji, jeziku, narodnoj nošnji, vjerovanjima, enterijeru i eksterijeru. U Crnoj Gori uzajamna razmjena bila je karakteristika života koja je podsticala da se islamska tradicija i kultura apsorbuju u domicilnu kulturu koja je produkovala osobenu sinkretizovanu kulturu.

Kur'an je objavljen i pisan na arapskome jeziku. Na drugim jezicima se naziva prijevodom kur'anskih značenja i rečenica. U molitvama (*namazima*), Kur'an se uči na jeziku na kome je objavljen – *arapskom*. Poglavlja ili *sure* imaju različiti broj *ajeta*. Podijeljen je na 30 džuzova (djelova), svaki džuz se sastoji od 20 stranica ili 10 listova. Džuzevi se dijele na 2 hizba – dvije polo-

² *Islamska umjetnosti i arhitektura*, Libris, Sarajevo, 2010, str. 13.

vine (po 10 stranica), a hizbovi na rub'un – četvrtine, svaki hizba ima 4 rub'a. Osobitim znacima se obilježavaju mjesta na kojima je učač obavezan da učini *sedždu* – *klanjanje* (padanje ničice), kojih ima 14, i za sve te detalje, razni autori su koristili razne ukrase i oznake kako bi ih označili. Cijela ova podjela kur'anskih stranica je tehničke prirode – radi lakšeg učenja Kur'ana napamet, i radi bolje orijentacije u kur'anskom tekstu, pri namazima – molitvama. On ima središnje mjesto u orijentalnoj kulturi, jer uređuje i oblikuje sve sfere života muslimana – duhovnu nadgradju, pravo, vjeru, običaje, poslovnu praksu, bračni život i svakidašnjicu uopšte.

Islamska umjetnost je osobena i potčinjena zakonitostima i u pitaju strukture djela i u naravi koja ne poznaje dramatiku i duhovnost, a i ne poznaje ni ličnosti koje bi svojim djelom obilježile epohu³. Stvaralački zanos je usmjeren ka dekoraciji i transformaciji prirode u apstraktne forme. Razigranim linijama i bojama stvara skladne kompozicije koje plijene i fasciniraju maštovitošću. Ova umjetnost fascinira i raznovršnošću koja je bila uslovljena velikim prostorom što je bio naseljen različitim narodima i kulturama u predislamskom periodu. Zahvatao je Španiju, cijelu ševernu Afriku, Malu Aziju, Palestinu, Siriju, Mesopotamiju, Persiju, Turkmenistan i Indiju. Velika djela arhitekture kakva je, recimo, medresa Tilla kari u Samarkandu i rukopis Kur'an iz 11-12. stoljeća koji se čuva u državnoj biblioteci u Minhenu ukrašavani su sa nevjerovatnim smislom za lijepo i predstavljaju trijumfalne spomenike islamske umjetnosti

Sl. 3. Unutrašnjost džamijske središnje potkupolne dvorane – Medresa Tilla kari u Samarkandu⁴

³ Katarina Oto-Dorn, *Islamska umjetnost, Umjetnost u svijetu*, Novi Sad, 1971, str. 9.

⁴ *Islamska umjetnost i arhitektura*, Libris, Sarajevo, 2010, str. 143.

Islamska kaligrafija kao prva i posebna grana umjetnosti proizvod je strahopoštovanja prepisivača prema Kur'anu kao svetoj knjizi muslimana. Prevođenje u pisanu formu podstaklo ih je da tragaju za najljepšom formom slova kojima bi se ispisivala njegova sadržina da bi se božja riječ sačuvala u što ljepšem obliku. Od svojih početaka slovila je za duhovnu umjetnost⁵, pa je i kaligraf vodio računa o svakom detalju, počevši od toga čime je pisao, pa do toga kako će izgledati napisano, jer je prenosio svete poruke. Kaligrafija u islamu je umjetnost sama za sebe zahvaljujući arapskome pismu koje je imalo potencijal da se njime iskažu njegove raskošne forme i stoga je dio i islamske sakralne baštine.

Arapsko pismo se kasno razvilo u odnosu na druga semitska pisma. Arapi predislamskoga perioda bili su nomadi za koje je karakteristično da su se više oslanjali na usmenu predaju nego zapise. Inače, ono je iz porodice semitskih pisama koje uglavnom sačinjava 28 konsonanata⁶. Četnaest njih je s tačkama, ostali bez. Većina slova (*harf*) imaju različite oblike koji zavise od pozicije u riječi. Slova imaju tačno definisani poredak u odnosu na liniju, neka imaju poziciju u odnosu na poredak po horizontalnoj liniji iznad linije, neka linija presijeca na pola. Širenjem islama širilo se i arapsko pismo koje se prilagođavalo raznim jezicima. Tako su nastali određeni grafemi za glasove kojih nema u arapskome. Na Balkanu je bio takav slučaj sa glasovima nj, lj, ž i č i nekim drugim kojima je prilagođeno arapsko pismo poznato u nauci kao *arebica*.

Islamske knjige su uglavnom pisane na papiru. Proizvodnja papira je usavršena u Kini u 2. stoljeću n. e., a u centralnoj Aziji se začela u 8. vijeku za potrebe abasidske birokratije u Iraku. Po proizvodnji hartije bila je poznata pokrajina Horosan. Arapsko pismo kojim je pisan Kur'an u 7. stoljeću je konsonantno sa 28 fonema⁷. Piše se s desna u lijevo. Neki se grafemi ne mogu spajati s lijeve strane pa se javljaju praznine u riječima. U ovom periodu se razvilo uglasto pismo s jasnim konturama, poznato kao kufijsko, nazvano po gradu Kufi u Iraku. To je uglasto geometrijsko pismo s jakim vertikalnim elementima. Tim pismom se širio islam knjigom pune četiri stotine godina. No kako je zahvatio i narode u kojima se nije govorio arapski jezik, a ti jezici su usvojili arapsko pismo, njegova forma se pod uticajem lokalnih kultura preoblikovala. Tako se iz zaobljenoga kufijskog pisma razvilo šest kaligrafskih stilova: *nesh*, *muhakak*, *reihani*, *tevki*, *rika* i *silus*.

Prvi halifa Ebu Bekir al-Sidik je 664-665. godine naredio da se svi dje-lovi Kur'ana zapisivani na palminom lišću, koži, kamenju i drugim materi-

⁵ Čamil Hadžimeljić, Umjetnost islamske kaligrafije, str. 14.

⁶ Isto, str. 24.

⁷ Islamska umjetnost i arhitektura, Libris, Sarajevo, 2010, str. 574.

jalima, što ih je zapisivao Muhamedov pisar Zejd ibn Sabit, ali i drugi pisari, imaju sabrati u jednoj knjizi. Da bi se taj posao uradio, ukazala se potreba za označavanjem *harfova* osobitim znacima radi pravilnog izgovora slova i riječi. Utvrđena su pravila i pismo je dobilo prateće dijakritičke znake – tačke na slovu, horizontalne crte na vokalu, obilježja sura, ajeta i drugih oznaka za izgovor. Tako je osigurana potpuna ispravnost čitanja i pisanja Kur'ana. Potom je prepisan u četiri primjerka koji su izaslani na četiri strane islamskoga svijeta, u četiri glavna centra u kojima su na temelju tih originala rađeni prijepisi. Danas se ti primjerci nalaze u Kairu, Taškentu, Mešhedu i Istanbulu.⁸

Podstaknuta potrebom zapisivanja Kur'ana kaligrafija se za veoma kratko vrijeme razvila u osobenu umjetnost. Iz tog vremena je karakteristično postojanje 37 vrsta pisama. Ubrzo je vodeće postalo *kufi* iz kojega se razvilo šest pisama.⁹ Nazive su dobili po veličini olovke, promjerima i obilježjima: *sulus*, *muhakkak*, *rejhani*, *nesih*, *tevki* i *rikaa*. Nešto kasnije su se pojavila druga pisma *divani talik* i *rika*. Karakteristiku svih tih pisama čini da u osnovi grafemi imaju istu suštinu, a razlikuju ih stilske karakteristike. Do trinaestog stoljeća kaligrafija je bila isključivo arpska umjetnost. Širenjem islama širila se i ta umjetnost tako da ubrzo primat preuzimaju centri, osobito u Persiji i Turskoj. Tada počinje zlatno doba islamske kaligrafije u kome najistaknutije mjesto zauzima turska nacionalna kaligrafija.¹⁰ Ona će arapska slova dovesti do idealnoga sklada, veličine, oblika i ritma. Turci su usavršili oblik, veličinu i razmjer slova (*harfova*), što je rezultiralo da su kurzivna pisma dosegla stupanj perfekcije neprevaziđen do danas.

Većinu posla prepisivanja i iluminacije rukopisa za Osmanske Turke prvih vjekova obavljali su persijski kaligrafi, pozlatari i iluminatori koji su se naselili u središta Osmanske imperije u nastajanju. Turska škola iluminacije je zapravo produžetak istovrsne škole iz Tabriza – Persija. Posebno obučeni majstori kaligrafije, iluminacije i pozlatarstva bavili su se izradom rukopisnih primjeraka. Vrijedi napomenuti da je boja veoma važan element islamske umjetnosti i skoro da nema rukopisa koji nijesu kolorisani. Posebna pažnja je posvećivana prvoj kur'anskoj suri *El-Fatiha* i prvoj stranci druge sure *Al-Bakara*. Dekorativni dizajn te dvije stranice prati cijelu knjigu. Da bi se osiguralo da cijeli tekst bude jednoobrazan, vodilo se računa da se cijeli tekst piše perom iste debljine.

Proces učenja kaligrafije pod rukovodstvom stručne osobe traje četiri godine. Nakon što učenik savlada tehniku, ovlada estetikom kaligrafije i stezne vještinu skladnoga komponovanja, izdaje mu se diploma. No, potreban je

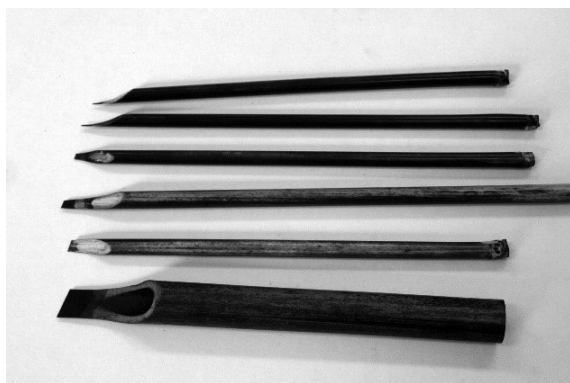
⁸ Isto, str. 116.

⁹ Isto, str. 34.

¹⁰ Isto, str. 63.

spoj umijeća, maštovitosti, talenta, određenih materijala i pribora da bi se kreacija kaligrafa iskazala umjetničkim djelom. Osnovni pribor sačinjavaju: pera – *kalemovi*, pernica – *kubur*, nož – *kalem traš*, kaligrafska boja – *murekkeb*, posuda za tuš – *divit*, papir – *kjat*, gladilica – *muhre*, šablon – *mistar* i prašina za sušenje tuša i boje – *rhdan*.

Pero za lijepo pisanje pravi se od kvalitetne trske visoke tvrdoće koja se na vrhu koso zasijeca i zarezuje po sredini. Takve trske rastu u močvarama Iraka, Persije i Egipta. Kosina na vrhu pera zavisi od stila i vrste pisma, a širina određuje veličinu slova.

Sl. 4. Kaligrafska pera¹¹

Kaligrafske boje se prave od raznih supstanci. Crni tuš od čađi, arapske gume i lanenog ulja. Žuta boja od arsenih sulfata pomiješanih s gumiarabikom. Zlatna miješanjem zlatnih listića sa arapskom gumom koji se taru o zid staklene ili porcelanske posude dok se zlato ne raspadne u prah i integriše u masu. Glača se glačicom. Crvena boja se dobija od nekih vrsta insekata ili minerala. Uglavnom, sve boje koje se dobijaju od pigmenta moraju se prethodno dobro usitniti i pomiješati sa gumiarabikom.

Papir za lijepo pisanje se treba dobro pripremiti i impregnirati bjelancetom da bi pero klizilo po njemu. Prethodno, obično se papir boji biljnim ekstraktima koji se dugo iskuvavaju da bi se dobila boja traženog intenziteta. Recimo, bež boja se dobija namakanjem papira u dobro prokuvanu tekućinu od zelenog čaja. Ponekad se papir boji sa dvije boje ili nijanse koje razdvajaju središnji dio na kome će se pisati od margina. Nakon bojenja se vrši preparacija bjelancetom jaja razmućenim sa želatinom. Nakon preparacije papir se suši 24 ure, a potom se glača. Da bi se olakšalo pisanje koristi se podmetač od kože

¹¹ Fotografija – Čazim Hadžimeljić.

i šablon *mistar* za obilježavanje redova koji pomaže da redovi budu pravilno i istovjetno ispisani. Pravi se posebno za svaku knjigu ili dokument.

Sl. 5. Stranica Kur'ana pisana nesih pismom

Iako je Husein-paša Boljanić značajna istorijska ličnost koja je ostavila brojne zadužbine u Pljevljima i obogatila kulturni i društveni život toga kraja, do nas su o njemu doprle tek nekoliko šture informacije, koje smo u ovome tekstu naveli. Rodom je iz sela Boljanića kraj Pljevalja. Školovao se u Carigradu. Karijeru je počeo kao subaša Popovoga polja. Bio je namjesnik Hercegovačkoga sandžakata sa sedištem u Foči od marta 1567. do marta 1569. godine, a onda je imenovan namjesnikom Bosanskog sandžakata. Nakon tri godine, 1572. godine, imenovan je namjesnikom pokrajine Dijarbekir u Maloj Aziji, na granici između današnje Turske i Iraka, a zatim za namjesnika Misira (*Egipat*) sa zvanjem vezira. Kao beglerbeg Bagdada pominjao se 1585.

godine. Za beglerbega Bosanskoga elajeta postavljen je sultanovim fermanom 1594. godine. Vjerovatno je to i godina njegove smrti.

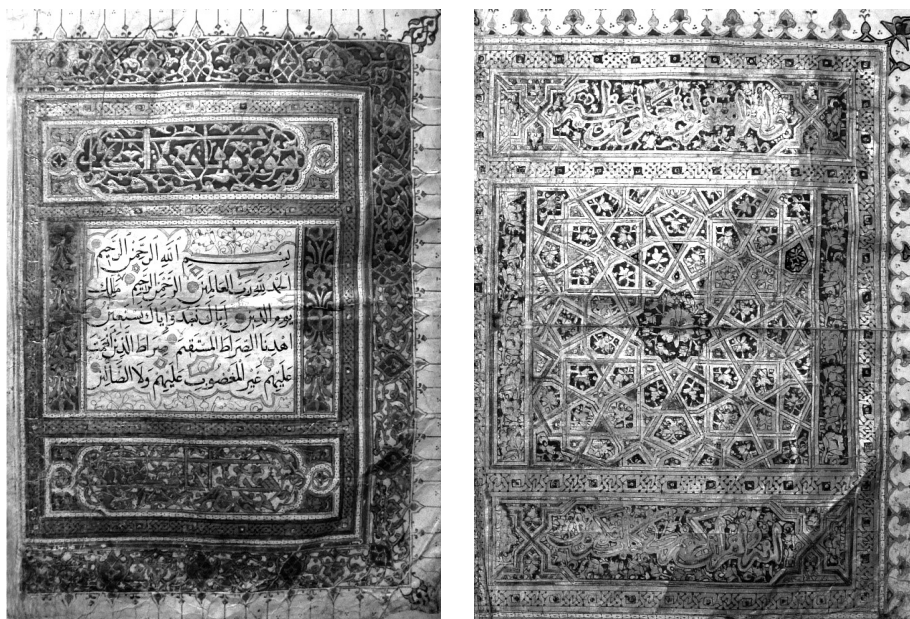
Na raznim položajima u Osmanskome carstvu proveo je oko tri desetljeća i za to vrijeme ostavio veliki broj zadužbina u svojoj rodnoj Taslidži (*Pljevljima*). Od svih njih posebno se izdvaja nadaleko poznata džamija nazvana po njemu *Husein-pašina džamija*, sagrađena 1560. godine. U popisu Hercegovačkoga sandžaka iz 1570. godine piše: „...Husein-paša, sadašnji beglerbeg Dijarbakira, podigao je džamiju u kasabi Taslidža“. Osim nje, podigao je i mekteb, medresu, imaret, karavan-saraj, hamam, kameni most i svoj saraj. Njegov vakuf je do prije Drugoga svjetskoga rata raspolagao: džamijom, mezaristanom, šadrvanom, sahat-kulom, mektebom, hamamom – javno kupatilo, i mnoštvom magaza, zanatskih radnji i većih površina zemljišta.

U Husein-pašinoj džamiji u Pljevljima čuva se rukopis Kur'ana (*mushafa*), koji predstavlja jedno od najljepših djela islamske kaligrafije 16. vijeka na južnoslovenskome prostoru. Nesporno, on je najznačajnija rukopisna knjiga na arapskome jeziku u Crnoj Gori. Kao provorazredni pisani spomenik kulture, on je dio i crnogorske kulturne baštine stavljen pod zaštitu Zakona. Pisan je 987. godine po hidžri, odnosno 1571. godine. Rukopis ima 233 lista veličine 39 x 28,5 cm. Ukrašen je sa 352 minijature na pozlaćenoj podlozi, uglavnom rađene u plavoj, zelenoj i crvenoj boji. Ukoričen je kožnim koricama na kojima je utisnut geometrijski reljef. Prepisivač i iluminator nije poznat jer je rukopis signiran sa „Dža“. Ostaje otvoreno pitanje da li signatura označava skraćenicu imena prepisivača. Pozlaćene ruže u njemu razdvajaju ajete, nekad su s brojevima na sebi, a nekad bez njih. Svijetlo braon bojom su ispisana imena kur'anskih sura.¹² Dubljim uvidom u njega može se konstatovati nevjerovatno bogatstvo intenzivnih boja, detalja i dekoracija koje zajedno čine taj Kur'an vrijednim kaligrafskim primjerkom koji zaslužuje osobitu državnu brigu. Osećaj rukopisca i iluminatora za dizajn je fascinant. Očito, naslanja se na najbolju islamsku kaligrafsku tradiciju. Vjerovatno je nastao na prostoru Iraka, kad je Husein-paša bio namjesnik Bagdada. Pisan je *nesih* pismom, kojim je napisana i većina Kur'ana sa južnoslovenskoga prostora. Piše se perom debljine 1 mm. Pismo je kurzivno – slova su kosa kao da trče, prilagođeno da se njime mogu brzo i jednostavno pisati administrativni akti. Mjere i unutrašnje odnose uskladio je Ibn Mukl i učinio ga pogodnim da bude jedno od glavnih pisama.¹³ Afirmisao ga je Šeih Hamidulah i učinio ga pismom kojim je prepisivan Kur'an i druge knjige. Slova su elegantna, tankih linija, malog formata, lijepa i čitljiva i pišu se lako. Horizontalne linije su mu

¹² Sead Jasavić, izvršio analizu pojedinih stranica.

¹³ Umjetnost islamske kaligrafije, Čamil Hadžimeljić, str. 127.

kraće u odnosu na vertikalne koje su jednake debljine, i ispod i iznad srednje linije slova, dok su krive pune i duboke. Ovaj Kur'an je od posebnoga značaja jer je, i sadržinom, i estetikom forme, bitno uticao na cjelokupni život prvih muslimana u Crnoj Gori, a kasnije su te vrijednosti nasljeđem prenešene do njihovih savremenih potomaka.

Sl. 6. Zlatom ukrašene stranice Husein-pašinog Kur'ana,
<https://cdm.me/drustvo/pljevlja-cuvaju-vaznu-islamsku-relikviju-dlaku-iz-brade-poslanika-muhammeda/>

Na crnogorskome prostoru islam je ostavio snažan pečat u jeziku, toponimiji, duhovnoj kulturi, vjerovanjima i arhitekturi. U arhitekturi je sinkretizovao zapadne i istočne uticaje dajući joj osobeni lik. U njoj je vidljiv odsjaj raskoši i uređenog života muslimanske elite. Detalji ukrasa Husein-pašine džamije i Kur'ana pokazuju da je taj svijet bio širi od Pljevalja. U njima se vide uticaji jedne velike kulture na jednu malu sredinu. Nova islamska elita je praktikovala jednu novu, sadržajniju i bogatiju kulturu. Izgradili su sjajne simbole moći kao što su raskošne džamije, najznačajniji simbol osmanske moći u Crnoj Gori. One su spoj islamsko-vizantijskog identiteta, koji je ostavio neizbrisiv pečat na prostoru Balkana.

Motivi iz raznih područja islamskoga svijeta brzo su se prenosili i postajali univerzalni na cijelome tom prostoru uključujući i crnogorski. Bogat-

stvo geometrijskih ukrasa kojima obiluje pljevaljski Kur'an, kao najstariji na našem tlu, nesumnjivo je bitno uticalo na ukupnu umjetnost i arhitekturu u Crnoj Gori i ostavilo je bogat i dubok trag. Ona u sebi sublimira rimske i vizantijske vrijednosti, ali i turske, arapske, persijske i mongolske. Dokaz su i autentične turske džamije koje su građene u eklektičkom orijentalno-vizantijskom stilu, čiji je prauzor saborna crkva Aja Sofija – kvadratne osnove s centralnom kupolom iznad i dodatim minaretom. Slijedila je model Velike crkve u tlocrtu i strukturi. Takva je i Husein-pašina džamija u Pljevljima, veličanstveni spomenik orijentalne arhitekture, kome nema para u Crnoj Gori. U njemu je utkan ponos jednoga naroda nadahnutog novom civilizacijom koja je trijumfalno stupila na ove prostore.

Novi gospodari s Bosfora u svim gradovima osnivaju obrazovne ustanove, koje su uglavnom počivale na dobročinstvu i vakufima, poput mekteba i islamskih škola. Grade sahat-kule, mostove i hamame u svim naseljima. Tako je Crna Gora prolazila kroz velike kulturne i tradicionalne promjene, mada je kod svih naroda u Crnoj Gori dominirala tradicionalna patrijarhalna kultura koja je njegovala tradiciju čojstva i junaštva, odnosno merhameta i gazija kod muslimana. Orijentalni uticaj se ošeo u izradi ukrasnih i zanatskih predmeta i narodnoj nošnji hrišćana, koji su neke muslimanske odjevne predmete prilagodili sopstvenoj tradiciji i integrisali s autentičnom narodnom odjećom. Poetsko-muzički iskaz te narodne tradicije je epska poezija koja je svoj vrhunac na crnogorskom prostoru dostigla u usmenoj lirici, sevdalinkama i epu Avda Međedovića.

Leksika crnogorskoga jezika obuljuje tursko-persijskim i arapskim riječima, više ih je od osam hiljada. Da ukažemo samo na neke: kafa, čizma, mašala, alkohol, jastuk, rakija, ćef, merak, pamuk, pekmez, kavez, adet, džep, čarapa, kajgana, jorgan, čekić, muštuluk itd. Arapske nazive nose takođe, biljke i životne namirnice: patlidžan, sirup, kafa, limun, marcipan, kajsija, šećer; tkanine i odjeća: gaza i gamaše; instrumenti: tambura, gitara, lauta; pojmovi iz trgovine, kao magacin i ček; predmeti u domaćinstvu, kao npr. sofa, tacna, madrac; pojmovi u matematici i astronomiji, npr. zenit i cifra. Ova leksika najbolje svjedoči duboku ucijepljenost orijentalne kulture u crnogorsko nacionalno biće.

Na kraju ovoga nesuđenoga predgovora za Kur'an Husein-paše Boljanića, možemo zaključiti da su sveukupni uticaji od Istoka i Zapada, oblikovali naš identitet koji je zasnovan na tradiciji i misli antičke Grčke, organizaciji i pravnoj praksi Rima i judeo-hrišćanskoj i mediteranskoj kulturi koja na crnogorskom tlu supstituiše vrijednosti istočnoga i zapadnoga hrišćanstva i islama. Zato je Husein-pašin Kur'an pisani spomenik kulture od najvećeg nacionalnog i državnog značaja, koji može da bude na ponos crnogorskim građanima koji ga baštine.

Literatura:

- Hadžimeljić, Ćamil *Umjetnost islamske kaligrafije*.
- *Islamska umjetnost i arhitektura*, Libris, Sarajevo, 2010.
- *Islamska umjetnosti i arhitektura*, Libris, Sarajevo, 2010.
- Oto-Dorn, Katarina *Islamska umjetnost, Umjetnost u svijetu*, Novi Sad, 1971.

Stevo VUČINIĆ

HUSEIN-PAŠA BOLJANIĆ'S QURAN

The author of this paper presents a text originally written as a preface to the new edition of Husein-paša Boljanić's Quran of 1571, which is kept in Husein-paša's mosque in Pljevlja. The reasons are explained for the reprint of this masterpiece of Islamic calligraphy and Montenegrin national written cultural monument, intending to help people of different confessions and cultures understand each other.

Key words: *Quran, Husein-paša Boljanić, calligraphy, Pljevlja's mosque*